

OM "DEN MENNESKELIGE SANS"
En anmeldelse af Jens Mammens disputats *Den menneskelige sans*
(Kbhvn.: Dansk psykologisk Forlag, 1983)

Henrik Poulsen¹

Hvad Jens Mammen (1983) har kaldt "den menneskelige sans" er vor sans for det konkrete.

Vi har så ofte, at det ikke er til at holde rede på, hørt og læst, at det er et fundamentalt karakteristikum ved den fuldt udviklede menneskelige psyke, at dets tænkning er abstrakt og almen. Bundethed til det konkrete har vi derimod hørt nævnt som karakteristisk for psyken hos dyr, børn og psykisk syge, og de organisk hjerneskadede (jvf. Goldstein & Scheerer, 1941).

I denne bog betragtes sansen for det konkrete imidlertid på en helt anden måde: Sansen for det konkrete ses som særegen for mennesket – hos dyrene finder vi højst spæde spirer hertil. Sansen for det konkrete ses som "konstituerende for det menneskelige i det hele taget" (Mammen, 1983, p. 498). Og sansen for det konkrete er ikke primær, men udvikles først i løbet af den tidlige barndom i forbindelse med tilegnelsen af objektkonservation (Piaget) og af objektrelationer (Anna Freud, Spitz, m.fl.). Bogen kan således siges at tage livtag med en udbredt kliché i vor tænkning om psyken.

Jeg har fundet bogen vanskelig at læse, og det til trods for, at den er særdeles velskrevet i sprog og i en form, der ikke trænger sig på, og som ikke maser sig ind foran indholdet. Læsevanskelighederne beror på flere ting. Dels bliver mange vigtige synspunkter fremført i en meget knap og kortfattet form, uden at læseren hjælpes på vej mod forståelse gennem omtale af alternative synspunkter, gennem eksempler og diskussion af modeksempler. (Jeg må dog straks tilføje, at læseren også møder pædagogisk fremragende illustrationer af centrale tankegange). Hertil kommer den hindring for forståelse og vurdering af afhandlingen, der beror på, at den ikke omfatter det empirisk-psykologiske stof, der i forordet (p. 14) er bebudet som en fremtidig 2. del af undersøgelsen. Når man savner dette empirisk-psykologiske stof vedrørende sansens udvikling, funktioner og fremtrædelsesformer, er det, fordi det ville have kunnet yde et væsentligt bidrag til vor forståelse af, hvad menneskets sans for det konkrete egentlig er for noget. Endelig vil jeg nævne, at læsningen mange steder forudsætter en fortrolighed med dialektisk materialistiske begreber og tanker – en fortrolighed, der i hvert fald ligger over mit præstationsniveau, og noget lignende vil formentlig gælde en del kolleger af min generation. Når jeg

¹ Renskrevet i let forkortet form fra manuskript og stikord til første officielle opposition ved Jens Mammens disputatsforsvar på Aarhus Universitet den 23. september 1983.

imidlertid er villig til at tilgive dette punkt, er det, fordi bogen trods alt forekommer mig at være den bedste og mest oplysende introduktion til dialektisk materialistisk psykologi som modsætning til idealistisk og mekanisk materialistisk psykologi, som jeg endnu er stødt på.

Bogens centrale tema: Sansen for det konkrete, behandles som led i en bestræbelse på at bestemme psykologiens genstand (bogens undertitel). Efter en meget præcis skildring af psykologiens aktuelle situation formuleres følgende tre krav til en videnskabs genstand: den skal være *almen*, *konkret* og *specifik*. Psykologien må skulle undersøge almene egenskaber ved konkrete mennesker, og disse egenskaber må være specifikke genstande for psykologisk undersøgelse, dersom psykologien skal have en plads i den videnskabelige arbejdsdeling.

I kapitel I får læseren god besked om, hvordan Mammen vil søge efter en genstand for human-psykologien, der er særegen i forhold til etologien som videnskab om dyrenes psyke. Hvis der er grundlag for udviklingen af en særlig videnskab om den humane psyke, må det bero på, at mennesket realiserer forbindelser til sin omverden, der er nye i forhold til de forbindelser, dyrene realiserer til deres biotoper, og i kraft af hvilke den humane psyke har udviklet nye væsentlige egenskaber (jvf. p. 34). For så vidt menneskets samfundsmæssige virksomheder repræsenterer en ny forbindelse til verden i forhold til dyrenes livsvirksomheder inden for deres biotoper, er det at forvente, at den humane psyke vil udvise en ny egenskab, og bogen er en argumentation for, at denne nye egenskab netop er den sans for det konkrete, der – som det siges til sidst i bogen (p. 501) – har sat sit stempel på de menneskelige virksomheder.

Kapitlet rummer flere tankevækkende og rimelige synspunkter, men fremstillingen er så kortfattet, at den ikke kan undgå at virke noget dogmatisk. Dels er kapitlet rigeligt forsynet med postulater, som når det (p. 29) siges, at "vi går ud fra, at verden består af konkrete genstande og fænomener, der indeholder en uendelighed af egenskaber, som de ytrer i den uendelighed af forbindelser, hvori de kan indgår" – hvorfor skal vi gå ud fra det? Er det et almindeligt accepteret synspunkt? Hvem har argumenteret for noget sådant? For det andet må læseren savne enhver antydning af, hvorledes den her givne fremstilling forholder sig til andre videnskabsteoretiske opfattelser, og uden en sådan diskussion af alternative opfattelser må denne fremstilling fremtræde som urimeligt arbitrær og dogmatisk – urimeligt, når henses til den vægt det videnskabsteoretiske har fået som den ramme, inden for hvilken sansen for det konkrete skal diskuteres.

Diskussionen af sansen for det konkrete er i kapitlerne II, III og IV forbundet med en påvisning af psykologiens blindhed over for denne sans for de partikulære (singulære, enkeltstående) genstande og fænomener.

Det vises først (i kapitel II), hvorledes denne blindhed i de vestlige perceptionspsykologier fra elementpsykologien til den moderne kognitivism er en naturlig konsekvens af, at disse forskellige skoler op gennem tiden har holdt fast ved en mekanistisk forståelse af forbindelsen mellem menneske og omverden som alene formidlet af apriorisk givne, "universelle" kategorier (sanskekategorier, perceptuelle kategorier). Mennesket bliver ensidigt anskuet som

modtager af sansepåvirkninger hidrørende fra en verden, der bliver énsidigt anskuet som kilde til sansepåvirkninger (jvf. p. 140). Mennesket ses ikke som et virksomt, handlende og erkendende subjekt over for en genstandsmæssig omverden. Dermed forsvinder den genstandsmæssige verden ud af psykologiens synsfelt, og perceptionen ses herefter som modtagelse og formning af stimulusmaterialet under benyttelse af et antal på forhånd givne universelle kategorier eller begreber. Vi får os et billede af mennesket som på én gang uvidende og almægtig – en kombination af agnosticisme og omnipotens.

Når mekanicisme – og specielt mekanisk materialisme – implicerer blindhed over for sansen for det konkrete, må det være naturligt at vende sig forhåbningsfuldt mod dialektisk materialistisk psykologi, og Jens Mammen går derfor i kapitel III og IV over til en analyse af Rubinsteins og Leontjavs teorier. Sansen for det konkrete finder han imidlertid hverken hos Rubinstein eller hos Leontjev.

Hos Rubinstein beror manglen på, at denne – trods sit dialektisk materialistiske udgangspunkt – dog ikke har løsrevet sig fra en mekanisk materialistisk betragtningsmåde. Rubinstein følger ikke Marx i forståelsen af den psykiske genspejling som afledet af den praktisk-sanselige virksomhed, men vil omvendt forstå virksomheden som betinget af en apriorisk given psyke, der har karakter af indre betingelser eller forarbejdningmekanismer. Med denne produktion af den mekanisk materialistiske anskuelsesmåde følger, at Rubinstein ikke formår at trænge frem til en korrekt opfattelse af, hvad et konkret objekt egentlig er: Han kommer til at forveksle erkendelsen af et konkret objekt med erkendelsen af et alment objekt med specielle bestemmelser (jvf. p. 188).

I modsætning til Rubinstein forklarer Leontjev den psykiske genspejling ud fra den praktisk-sanselige virksomhed, idet det psykiske forstås som en nødvendig funktion for individets livsvirksomhed. Til trods for dette når heller ikke Leontjev frem til forståelse af sansen for det konkrete som et fundamentalt væsenstræk ved den humane psyke. Leontjev redegør for den humane psykes tilblivelse og udvikling i ontogenesen som tilegnelse af objektive betydninger, d.v.s. af menneskeskabte fænomener såsom redskaber, værktøj, ord eller begreber. Teorien er imidlertid dels for snæver til at kunne være en almen teori om menneskets tilegnelse, idet den alene redegør for tilegnelsen af de allerede udviklede og etablerede samfundsmæssige begreber, hvorimod den ikke redegør for den kreative, videnskabelige naturerkendelse og begrebsdannelse. Og hertil kommer, at der i Leontjavs tilegnelsesteori mangler en bestemmelse af, hvad der konstituerer grundlaget for tilegnelsen i dens forskellige former.

Det er nu Jens Mammens tese, at den almindelige forudsætning for menneskets tilegnelse af det menneskeskabte såvel som af det naturgivne netop er den menneskelige sans for det konkrete.

Men hvori består da den sans for det konkrete, som psykologien har været så blind for? Og hvilke funktioner tjener denne sans?

Bidrag til besvarelse af disse to spørgsmål finder man dels spredt rundt om i de allerede omtalte kapitler II-IV og dels samlet i det store kapitel V, hvor

forfatteren har bestræbt sig på med matematiske og logiske midler at give en præcis og formaliseret beskrivelse af vor sans for det konkrete. En diskussion og vurdering af den matematisk-logiske indsats i kapitel V ligger langt over, hvad jeg formår. Men for dem, der flyver lige så gumpetungt over de vande som jeg, er der trods alt information at finde og pille ud fra alle de fire kapitler II-V.

Vor sans for det konkrete er en sans for partikulære (singulære, enkeltstående) genstande, som manifesterer sig i en evne til i teori eller i det mindste i praksis at skelne mellem genstandes *numeriske identitet* (d.v.s. deres identitet med sig selv over tid og trods forandring af deres egenskaber) og på den anden side deres *kvalitative identitet* (d.v.s. deres identitet med andre genstande i én eller flere henseender).

Vor sans for det konkrete manifesterer sig teoretisk i en forståelse af, at en genstand er andet og mere end sine allerede erkendte egenskaber. Dette indebærer muligheden for at danne et begreb om en genstands endnu ikke erkendte egenskaber. Det indebærer muligheden for et begreb om en genstand forandring under ændrede omstændigheder, og det indebærer endvidere muligheden for at begribe en genstand som identisk med sig selv skønt løserevet fra enhver af sine almene begrebslige bestemmelser (jeg kan tænke på og tale om "den dims, jeg holder i hånden – hvad det så ellers måtte være for en dims").

Hvad angår sansens funktioner påvises det (pp. 125-129), at vore almindelige begrebers ikke-aporioriske genspejlingskarakter beror på, at begrebet har det *omfang* af konkrete genstande, som kognitivisterne har negligeret til fordel for begrebets *indhold* (dets definerende egenskaber). Det er i kraft af dette begrebets omfang, at begrebet kan udvikle og ændre sig, efterhånden som vi møder nye instanser, og efterhånden som de allerede accepterede instanser bliver nærmere undersøgt.

I kapitel III (pp. 190-199) demonstreres ved en gennemgang af Mendels berømte forsøg med krydsning af bønnearter, hvorledes et naturvidenskabeligt eksperiment som dette har været betinget af mulighederne for at holde effektivt rede på, hvilke konkrete genstande (planter) – relativt uafhængigt af dens kendetegn – der er indgået i de forskellige faser af forsøget, in casu: Eksperimentets forskellige krydsninger.

Og med disse bidder fra forskellige steder i bogen skulle det vel være illustreret, at læseren – trods manglen på den omtalte empirisk-psykologiske undersøgelse – dog ikke er blevet ladet i stikken med hensyn til sansens væsen og betydning – specielt dens betydning for menneskets begrebsdannelse og videnskabelige erkendelse.

Læseren står imidlertid tilbage med et par tunge, uafklarede problemer, som der nok kunne have været kastet lys over, hvis Jens Mammen blot havde taget en smule hul på den indholdsmæssige, empirisk-psykologiske bestemmelse af sansen for det konkrete i dens udvikling i fylo- og ontogenese, og i dens fremtrædelser i forbindelse med forskellige psykiske funktioner – d.v.s. den undersøgelse, der er udskudt til en kommende anden del af undersøgelsen, og om hvilken det siges, at den "rummer den egentlige prøve på værdien af (den) første del".

Det er for det første et uafklaret problem for læseren, hvorvidt det er korrekt at antage, at sansen for det konkrete er specifikt human, således som det antydes allerede i titlens tale om *den menneskelige* sans. "Alt tyder på", at det forholder sig således, siges det på s. 130, men hvad er det egentlig, der peger i denne retning? Og hvorfor skulle dyrene ikke råde over en sans for det konkrete?

For det andet: Hvordan skal vi forstå det, når det på den ene side siges om sansen, at den er "konstituerende for det menneskelige i det hele taget" (p. 498), og på den anden side siges, at sansen "ikke uden videre er fuldt udfoldet i de samfundsformer, vi kender i dag", og at "den dyrisk-sensoriske erkendelsesform er stadig dominerende i den almindelige bevidsthed" (p. 499)? Bogens bedste illustrationer af sansens betydning for mennesket er illustrationer af dens rolle for videnskabelig erkendelse og begrebsdannelse, og dette kan understøtte læserens fornemmelse af, at den såkaldte "menneskelige sans" dog kun antages at udfolde sig i de højere luftlag.

Begge problemer ville kunne belyses gennem bidrag til sansens udvikling i psyko-fylogenesen og i psyko-ontogenesen, men sådanne bidrag savnes, og dette kan forekomme specielt mærkværdigt, når henses til, at sansen for det konkrete ikke mindst introduceres "i forlængelse af" Leontjev's redegørelse for psyko-genesen. Når sådanne udviklingsbetragtninger er udeladt, beror det måske på den tanke, at man først bør påvise sansen for det konkrete i forbindelser (in casu: videnskabelige aktiviteter), hvor den træder klart og umiskendeligt frem, og som er indiskutabelt særegne for mennesket, før man er rede til at udrede sansens udvikling op gennem fylo-, socio- og ontogenese. En sådan tanke synes mig rimelig nok, men jeg vil alligevel mene, at den psykologiske læser var blevet bedre og mere pædagogisk belært, hvis der var blevet inddraget etologiske og psykologiske iagttagelser og teorier til belysning af, i hvilket omfang sansen forekommer hos dyrene, og hvorfor den hos dyrene kun forekommer som relativt spæde spirer, samt til belysning af sansernes udvikling i menneskets ontogenese og dens almindelige betydning for menneskets kognitive og konative funktioner.

Jeg har under min sidste læsning af bogen gjort mig et par tanker om, *hvorfor* dyrene ikke har denne sans for det konkrete, og jeg førtes herved ind på nogle almindeligt kendte psykologiske betragtninger, som kan have relevans for emnet.

Jeg tænkte først, at når – eller rettere: for så vidt – dyr ikke har nogen sans for det konkrete, må det være, fordi de ikke har brug for denne sans. Men hvorfor skulle dyr ikke have brug for en sans for det konkrete? Svaret giver sig af sig selv, når man betænker, at det, dyr ikke har brug for, når de ikke har brug for sansen for det konkrete, er at kunne skelne mellem numerisk og kvalitativ identitet. En sådan kapacitet for skelnen mellem numerisk og kvalitativ identitet har et dyr ingen brug for, for så vidt (i det omfang) det alene erkender verden i dens relevans for sine behov – eller: I dens *subjektive betydninger*, som man kunne sige med Leontjev og hans elever.

Et dyr, der alene kender verden i dens subjektive betydninger,
 – som føde for sin sult,
 – som prædator for sin tendens til at flygte,

– som territorie-invadør for sin aggressivitet,
 – som partner for sin seksualitet, etc., etc.,
 har ikke brug for at kunne skelne mellem numerisk og kvalitativ identitet –
 det har ikke brug for sansen for det konkrete.

For et dyr, der kun kender verden "in terms of" sine behov, kan det være ligegyldigt, om det bytte, den prædator eller den seksualpartner, det har foran sig, er det samme bytte, den samme prædator eller den samme seksualpartner, som det traf forleden dag, eller om det blot er endnu et eksemplar af bytte-kategorien, af prædator-kategorien eller af seksualpartner-kategorien.

Med Franz From (1951) kunne man sige, at "almenbegreberne" hos et dyr, der kun kender verden i dens behovsrelevans – i dens subjektive betydninger – ikke ligner det voksne menneskes *generalia*, men har karakter af *identalia*. Om *generalia* siger From, at de er "opbygget ud fra enkelttingene" (1951, p. 16), men hos børnene med deres *identalia* er "ensheden" (det, der svarer til fællespræget hos os) det oprindelige; de forskellige individer eksisterer ikke selvstændigt i barnets oplevelse, men uddifferentieres først senere. ". . . individerne eksisterer endnu ikke som individer, det reale i oplevelsen er de – fra vort synspunkt set – vide omfattende emner." (ibid., pp. 16-17).

Så vidt jeg kan høre, ligger Froms begreb om *identalia* tæt ved Mammens begreb om dyrets "subjektive generaliseringer", og hans sondring mellem *identalia* og *generalia* ligger tæt på Mammens sondring mellem dyrets generaliseringer og menneskets almenbegreber.

Og da vi nu er kommet ind på børnenes *identalia*, melder der sig også en anden relevant forbindelse:

Dyr, der kun kender verden i dens behovsrelevans, (og som derfor ikke råder over sansen for det konkrete), ligner de spædbørn (før objektrelationernes dannelse omkring 8 måneders alderen), hvis omverdensforhold de psykoanalytiske ego-psykologer, som f.eks. Anna Freud og Spitz, har kaldt primær-narcissistiske. Og det er ganske pudsigt, at disse ego-psykologer karakteriserer det primær-narcissistiske spædbarn som et væsen

- for hvilket der ikke eksisterer konstante eller permanente objekter,
- for hvilket objektet ikke har objektivitet,
- som ikke kan erkende objektets "væsentlige" kvaliteter og egenskaber, men som kun reagerer på objekternes overfladiske attributter.

Så vidt jeg kan høre, skildrer ego-psykologerne det primær-narcissistiske barn som et væsen uden sansen for det konkrete; og dannelsen af den stabile objektrelation markerer begyndelsen til udfoldelsen af den menneskelige sans.

For så vidt sansen for det konkrete ikke forekommer hos dyrene, fordi de i deres primær-narcissistiske omverdensforhold kun kender verden i dens subjektive betydninger, så må sansens forekomst hos menneskene hænge sammen med, at sansen for det konkrete er en nødvendig forudsætning for at kende verden ikke blot i dens subjektive betydninger, men også i dens objektive betydninger. At kunne erkende verden såvel i dens subjektive betydninger som i dens objektive er for Leontjev kendetegnet på den humane psyke, karakteriseret som bevidsthed.

Sansen for det konkrete er således en nødvendig forudsætning for udviklingen af den humane bevidsthed, og bevidsthed er på sin side en forudsætning

for realiseringen af menneskets form for livsvirksomhed: Den samfundsmæssige produktive virksomhed.

Jeg forstår Mammens indsats vedrørende sansen for det konkrete som en betydningsfuld præcisering af *en nødvendig forudsætning* for den *bevidsthed*, Leontjev har bestemt som den humane psykes form, men jeg fortsætter nok lidt endnu med at foretrække bevidstheden som den rimeligste kandidat til værdigheden som humanpsykologiens genstand. Da jeg ikke kan mobilisere tilfredsstillende argumenter for min præference, vil jeg imidlertid lade dette spørgsmål om psykologiens genstand ligge.

Bogen er rig på vægtigt stof om mange forskellige ting: Om begreber, om videnskabsteori, om idealisme og om materialisme, om forskellige psykologiske skoler og forfattere, etc., etc. Jeg har læst i bogen mange gange og mange steder, og jeg har lært noget nyt, hver eneste gang. For mig er det derfor en god bog, som jeg vil ønske doktoranden til lykke med.

REFERENCER

- FROM, F. *Drøm og neurose*. København: Schultz, 1951.
GOLDSTEIN, K. & SCHEERER, M. Abstract and concrete behavior. *Psychol. Monogr.*, 1941, 53. No 2 (whole No 239).
MAMMEN, J. *Den menneskelige sans. Et essay om psykologiens genstandsområde*. København: Dansk psykologisk Forlag, 1983.